

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 1998

Maelekezo

1. Jibu maswali MANANE (8) tu. Maswali MANNE (4) kutoka sehemu A na maswali yote ya sehemu B.
2. Zingatia maagizo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Kwa kutoa mifano isiyopungua mitano, eleza jinsi matukio ya vituko vya beti vinavyodhihirisha fasihi simulizi.

Vituko vya beti vinaonyesha fasihi simulizi kwa kuwa hutumika kama kioo cha maisha ya jamii. Vinaonyesha uhalisia wa maisha kwa lugha rahisi na ya moja kwa moja inayofahamika na jamii.

Mfano wa kwanza ni vituko vya wanyama kama Sungura na Fisi, ambavyo hufundisha busara kwa njia ya vichekesho.

Mfano wa pili ni methali zinazotumika katika beti. Methali hizo huleta busara na nasaha kwa jamii.

Mfano wa tatu ni vituko vya vitendawili ambavyo huchochea fikra za watu. Hii ni sehemu muhimu ya fasihi simulizi.

Mfano wa nne ni nyimbo za kijadi ambazo huunganishwa na beti ili kufikisha ujumbe kwa jamii kwa njia rahisi.

Mfano wa tano ni hadithi zilizopangwa kwa mashairi, ambazo huwasilishwa kwa usimulizi wa mdomo na hufundisha maadili.

2. Chapaa tamthiliya na semi tano za kimaelezo jinsi zinavyosaidia kueleweka kwa dhima za sanaa za fasihi simulizi.

Semi ya kwanza ni “uongo mguu mfupi” ambayo hufundisha kuwa kusema uongo huleta madhara kwa mtu na jamii.

Semi ya pili ni “mtaka cha mvunguni sharti ainame” inayosisitiza umuhimu wa juhudi na bidii katika maisha.

Semi ya tatu ni “haraka haraka haina baraka” ikionya kuhusu hatari ya kufanya mambo kwa pupa.

Semi ya nne ni “mwacha mila ni mtumwa” ambayo hufundisha jamii kuhusu umuhimu wa kulinda tamaduni.

Semi ya tano ni “samaki mkunje angali mbichi” ambayo hufundisha kuwa malezi bora huanza katika utotoni.

3. Miongoni mwa semi za mashairi ni kusemwa kuwa mashairi ni ya kuyakemea. Chagua washairi wawili kati ya waliotajwa hapo juu na jadili jinsi wanavyokemea maovu.

Katika *Malenga Wapya*, washairi walikemea maovu ya kijamii kama ulevi, uvivu na tamaa. Lugha ya picha na sitiari ilitumiwa kuonesha madhara ya maovu hayo.

Katika *Diwani ya Mloka* ya C. Mloka, mshairi alikemea unyonyaji wa kijamii na dhuluma zinazotokana na viongozi wabaya. Lugha ya beti yenye vina na mizani ilitumika kufikisha ujumbe.

Mashairi hayo yalihimiza mshikamano wa kijamii kwa kuonya juu ya hatari za maovu.

Yalitumia taswira za kila siku za maisha ili kuwafanya wasomaji au wasikilizaji waelewe mafunzo kwa urahisi.

Washairi waliibua msimamo wa kukataa uovu kwa uwazi. Waliweka wazi kwamba mshairi ni chombo cha jamii cha kupaza sauti dhidi ya dhuluma.

Kwa hivyo, mashairi yao yalikuwa silaha za kupinga uovu na kuelimisha jamii.

4. Kwa kuchagua washairi wawili kati ya washairi waliotajwa hapo juu, jadili jinsi wanavyofanikisha mafunzo katika dhima ya ushairi wao.

Katika *Diwani ya Ustadh* ya A. Andanenga, mshairi alifanikisha mafunzo kwa kutumia mashairi ya mshikamano. Aliwahimiza watu kushirikiana na kuepuka maovu.

Katika *Malenga Wapya*, washairi walitumia mafunzo ya kijamii ili kukosoa dhuluma na kutetea haki za watu wanyonge.

Mashairi yalitumia lugha rahisi na picha ili kufanikisha ufahamu wa ujumbe kwa hadhira.

Vina na mizani vilitumiwa kuongeza mvuto wa kishairi na kufanya ujumbe ukumbukwe haraka.

Mafunzo yalikuwa na dhamira ya kijamii ili kuhakikisha kila mshairi anachangia kuijenga jamii.

Kwa hivyo, ushairi ulifanikisha dhamira ya kufundisha kwa kutumia sanaa yenye mvuto.

5. “Wapigania busara ya haki ni mashahidi wa uhalisia katika kazi nyingi za fasihi.” Chagua riwaya mbili kati ya hizo zilizotajwa hapo juu na ujadili kauli hii.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, wahusika waliopigania haki walionekana kama mashahidi wa uhalisia. Walipinga dhuluma na kuwakilisha sauti ya wananchi wanyonge.

Katika *Hiba ya Wivu* ya Z. Mwanga, wahusika walionesha maisha halisi ya watu wenye wivu na husuda. Hii ilionyesha uhalisia wa maisha ya kila siku ya kijamii.

Wahusika hawa walitumika kama mifano hai ya maisha ya watu wa kawaida. Waliishi maisha yanayolingana na ya jamii halisi.

Riwaya hizi zilitumia migogoro ya kijamii kuonyesha changamoto za maisha ya wananchi.

Matendo ya wahusika yalionesha kuwa busara na ujasiri wa kupinga uovu ni sehemu ya maisha halisi.

Kwa hivyo, riwaya hizi zilitumika kama kioo cha jamii kwa kuonyesha uhalisia kupitia wapigania haki.

6. Chagua wahusika wawili miongoni mwa hadithi mbili kati ya hizo zilizotajwa hapo juu na eleza jinsi wanavyodhihirisha haki za binadamu kama waigizaji hata kwa wanyonge.

Katika *Zawadi ya Ushindi* ya B. Mtobwa, mhusika mkuu alitetea haki za binadamu kwa kupinga tamaa na usaliti. Alisimama kuwakilisha sauti ya wanyonge.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, mhusika alionyesha ujasiri wa kupinga uongozi dhalimu. Alitetea uhuru na haki za raia kwa uwazi.

Wahusika hawa walijitoa mhanga kwa ajili ya ustawi wa jamii. Walikubali kupoteza usalama wao kwa ajili ya haki za wengine.

Ushirikiano wao ulileta mshikamano wa kijamii kwa sababu walikuwa kielelezo cha mapambano.

Haki za binadamu zilionekana kwa kufanikishwa kwa vitendo vyao vya kupinga dhuluma na kutetea utu wa kila mmoja.

Kwa hivyo, wahusika walionyesha mfano bora wa kutetea haki za wananchi wanyonge kupitia fasihi.

7. Kwa kutumia tamthiliya mbili kati ya hizo hapo juu, towa ushahidi kwa kuonesha ubaya bila manufaa ni hali mbaya.

Katika *Hawala ya Fedha* ya A. Lihamba, ubaya wa ufisadi ulionekana wazi. Fedha zilizotakiwa kwa maendeleo ya taifa ziliishia mikononi mwa wachache.

Ubayu mwingine ni kwamba rushwa ilisababisha wananchi kukosa huduma bora. Hali hii ilionyesha mateso ya wananchi huku wachache wakifaidika.

Tamthiliya hiyo ilionyesha pia kwamba ufisadi uliharibu heshima ya taifa kwa mataifa mengine. Taifa likabaki katika hali mbaya bila maendeleo.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, ubaya wa tamaa na uzembe ulionekana kuangamiza vijana. Walipoteza nafasi ya kushiriki maendeleo.

Tamthiliya hiyo ilionyesha madhara ya ulevi na anasa kwa vijana. Badala ya kufaidika, waliharibu maisha yao na jamii.

Kwa hivyo, tamthiliya hizi zilithibitisha kwamba ubaya bila manufaa ni hali mbaya, kwani huharibu ustawi wa jamii.

8. “Tamthiliya hufaa kimaudhui zaidi kuingilia hali mbaya kuliko kueleza uovu.” Towa maelezo ya tamthiliya mbili kati ya hizo hapo juu kuonesha uwajibikaji wa wahusika hao.

Katika *Mfalme Juha* ya F. Topan, tamthiliya iliingilia moja kwa moja hali mbaya ya udikteta na dhuluma. Wahusika walihimiza mshikamano wa wananchi kupinga kiongozi dhalimu.

Tamthiliya hiyo ilionyesha wahusika waliokuwa tayari kuchukua hatua za kivitendo kupinga dhuluma. Hii ilithibitisha uwajibikaji wa wahusika badala ya kueleza matatizo tu.

Katika *Hawala ya Fedha* ya A. Lihamba, wahusika walichukua jukumu la kufichua ufisadi na kudai hatua za kisheria. Hii ilionyesha kivitendo uwajibikaji wao kwa jamii.

Uwajibikaji ulionekana kwa wahusika waliokemea uhalifu wa kifedha na kushirikiana kuondoa maovu.

Tamthiliya ilionesha kuwa changamoto kubwa si kueleza uovu pekee, bali kuonyesha suluhisho la tatizo.

Kwa hivyo, tamthiliya hizi mbili zilithibitisha kauli kwamba kimaudhui hufaa zaidi kuingilia hali mbaya kwa kuonyesha hatua za kurekebisha.

9. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali.

(i) Toa sababu mbili zilizofanya Wapange wa Kilimo cha Pamba washindwe kufanikwa.

Sababu ya kwanza ni ukosefu wa utaalamu wa kilimo bora cha pamba. Wakulima walikosa mbinu za kitaalamu na walitumia mbinu duni zilizowapelekea kupata hasara.

Sababu ya pili ni upungufu wa masoko ya kudumu. Bidhaa zao hazikupata wanunuzi wa uhakika na hivyo pamba nyingi ilibaki bila kuuzwa.

(ii) Ken nindi mtunzi? Mwandishi alielezeka akidai kuwa ni nani?

Ken ni mtunzi aliyejitokeza kueleza matukio ya vita. Alipewa nafasi ya kipekee kwa kuwa alikuwa na ufahamu mkubwa juu ya masimulizi ya kivita.

Mwandishi alimuelezea kama mtu aliyehifadhi kumbukumbu muhimu za kijamii kupitia maandiko yake.

(iii) Aina moja isiyo timamu iliyohusishwa na vita vya Maji Maji ni ipi?

Aina hiyo ni imani za kishirikina ambazo zilifanya watu kuamini kuwa dawa fulani zingewazuia risasi za wakoloni.

Hali hii ilisababisha wengi wao kuingia vitani bila silaha madhubuti.

(iv) Mojawapo ya siku kuu ambazo waandishi walihusianisha vita vya Maji Maji ilikuwa ipi?

Siku kuu ya muhimu ilikuwa tarehe 25 Julai 1905 ambapo wananchi walikusanyika kwa maandamano na maandiko mengi ya kihistoria yalihusisha siku hii na vita vya Maji Maji.

Siku hiyo ilichukuliwa kama mwanzo rasmi wa mapambano makubwa.

(v) Vipengele vitatu vilivyomo kwenye simulizi ya vita vya Maji Maji ni vipi?

Kipengele cha kwanza ni ujasiri wa wapiganaji waliokuwa tayari kufa kwa ajili ya uhuru wa nchi yao.

Kipengele cha pili ni ukatili wa wakoloni waliotumia silaha nzito dhidi ya wananchi wasio na silaha.

Kipengele cha tatu ni mshikamano wa wananchi wa makabila mbalimbali walioungana kwa lengo moja la kupigania uhuru.

(vi) Taja mambo matatu yaliyoelezwa kuhusu vita vya Maji Maji kwenye maandiko hayo.

Jambo la kwanza ni kwamba vita hivyo vilitokana na ukandamizaji wa wakoloni kwa wananchi.

Jambo la pili ni kwamba wananchi walijitokeza kwa wingi kupinga hali ya kunyonywa.

Jambo la tatu ni kwamba ingawa walishindwa, vita hivyo vilibaki alama muhimu ya historia ya mapambano ya ukombozi.

(vii) Jambo lipi lilidhihirika katika vita vya Maji Maji?

Jambo lililodhihirika ni mshikamano wa wananchi wa makabila mbalimbali ambao waliungana kwa dhati bila kujali tofauti zao.

Mshikamano huo ulionyesha mshikikano wa kitaifa katika kupinga wakoloni.

(viii) Kwa nini baadhi ya watu walikubali kuwa dawa ya Maji Maji ni kinga dhidi ya risasi?

Kwa sababu walidanganywa na waganga wa jadi waliowaaminisha kuwa dawa hiyo itawafanya wasidhurike.

Pia walitegemea imani za kishirikina ambazo zilikuwa sehemu ya maisha yao ya kila siku.

(ix) Licha ya wananchi kushindwa, vita vya Maji Maji viliwafundisha jambo lipi?

Viliwafundisha kuwa mshikamano na mshikikano wa kitaifa ni silaha muhimu katika mapambano ya ukombozi.

Pia vilionyesha kuwa uhuru unahitaji kujitoa muhanga bila hofu ya kifo.

10. Andika insha isiyopungua maneno 250 juu ya mada moja kati ya hizi:

- (a) Baba na mama tusawaheshimu sana
- (b) Vidole katika vyombo vya usafiri
- (c) Uhusiano wa kumuelimisha mwanafunzi
- (d) Athari za ulevi
- (e) Panya sugu ulivyong'oa nyumba

Baba na mama tusawaheshimu sana

Baba na mama ni nguzo kuu ya maisha ya kila mtoto. Hawa ndiyo wanaoshughulika tangu mtoto anapozaliwa hadi anapokua. Wanafanya kazi kubwa kuhakikisha watoto wao wanapata malezi bora, elimu na makazi mazuri. Heshima kwa wazazi ni wajibu wa kila mtoto.

Kwanza, wazazi ndio waliotulea kwa mateso na taabu nyingi. Walifanya kazi kwa bidii kutupatia chakula na mavazi. Bila wao, tungekuwa hatuna msaada wowote. Ni jukumu letu kuwapenda na kuwaheshimu.

Pili, wazazi hutupatia elimu na mwongozo wa maisha. Wanatufundisha maadili mema, utu na mshikamano. Bila mwongozo wao, maisha yetu yangekuwa magumu na yasingekuwa na mwelekeo.

Tatu, wazazi hutufundisha namna ya kupambana na changamoto za maisha. Wanatupa ushauri wa thamani unaotunda kwa maisha ya baadaye.

Nne, heshima kwa wazazi ni agizo la kidini na kijamii. Dini zote zinasisitiza kumheshimu mzazi kwa sababu hiyo huleta baraka kwa watoto.

Tano, heshima kwa wazazi huimarisha mshikamano wa familia. Watoto wakiheshimu wazazi wao familia hubaki yenye amani na mshikamano.

Kwa jumla, baba na mama ni zawadi kubwa kwa kila mtoto. Tunapowaheshimu, tunajipatia baraka na furaha katika maisha yetu.

11. Changanua sentensi zifuatazo kwa njia ya matawi.

(a) Baba na mama wanalewa sherehe.

Kiima: Baba na mama.

Kiarifu: wanalewa.

Kielezi: sherehe.

(b) Wanafunzi wamepanda miti shuleni.

Kiima: Wanafunzi.

Kiarifu: wamepanda.

Kiarifu tegemezi: miti.

Kielezi: shuleni.

(c) Kanufuneni wanafunzi sana ila wanakokosea hawakiri.

Kiima: Kanufuneni wanafunzi.

Kiarifu: sana.

Kielezi: ila wanakokosea hawakiri.

(d) Wanafunzi wanazungumza darasani.

Kiima: Wanafunzi.

Kiarifu: wanazungumza.

Kielezi: darasani.

(e) Wanafunzi wanafanya kazi kwa bidii.

Kiima: Wanafunzi.

Kiarifu: wanafanya.

Kiarifu tegemezi: kazi.

Kielezi: kwa bidii.

12. Jadili matumizi matano (5) ya Kiunganishi "kwa". Kwa kila utumizi toa mfano mmoja.

Kiunganishi **kwa** hutumika kuonyesha chombo au kifaa kinachotumika kutekeleza tendo. Mfano: Aliandika barua **kwa** kalamu. Hapa “kwa” inaonyesha chombo kilichotumika, yaani kalamu.

Kiunganishi **kwa** hutumika kuonyesha namna au jinsi tendo lilivyofanyika. Mfano: Alizungumza **kwa** upole. Hapa “kwa” linaonyesha jinsi tendo la kuzungumza lilivyotekelezwa.

Kiunganishi **kwa** hutumika kuonyesha sababu au chanzo cha jambo fulani. Mfano: Alichelewa shuleni **kwa** sababu ya mvua. Hapa linaonyesha sababu ya kuchelewa.

Kiunganishi **kwa** hutumika kuonyesha kipimo au kiwango cha jambo fulani. Mfano: Alinunua sukari **kwa** kilo mbili. Hapa linaonyesha kipimo cha sukari alichonunua.

Kiunganishi **kwa** hutumika kuonyesha mahali au eneo la tendo kutokea. Mfano: Walikutana **kwa** mzee Juma. Hapa “kwa” linaonyesha mahali ambapo walikutana.